

## **СУТНІСТЬ, НЕОБХІДНІСТЬ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ**

В статті розглядається сутність пенсійної реформи та фактори, які зумовлюють необхідність її проведення в більшості країн світу. Аналізуються можливі напрямки реформування національних пенсійних систем.

**КЛЮЧОВІ СЛОВА:** пенсійна реформа, складові національної пенсійної системи, напрямки реформування пенсійної системи.

Все частіше першочерговими у наукових та громадських дискусіях стають питання соціального захисту громадян. Майже в усіх країнах світу одним з найбільш складних та соціально-гострих питань є проблема пенсійного захисту. Це зумовлено дією багатьох несприятливих чинників, що призвели до незбалансованості бюджету національних пенсійних систем та всеохоплюючим характером пенсійних відносин. Дуже часто пенсійну реформу називають «матір'ю всіх реформ», оскільки її наслідки стосуються як нинішнього, так і прийдешнього поколінь.

Різні аспекти реформування пенсійного захисту розглядаються у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Значний внесок у процес дослідження сутності та концепцій пенсійних реформ зробили Д. Богиня, Н. Борецька, М. Віннер, В. Геєць, І. Гнибіденко, Б. Зайчук, М. Кім, Е. Лібанова, Б. Надточій, В. Яценко та ін. Але значна частина проблемних питань цієї складної та багатогранної теми потребує докладнішого науково-теоретичного та прикладного опрацювання.

Метою дослідження є з'ясування сутності категорії «пенсійна реформа», визначення та систематизація причинних факторів та можливих напрямків реформування.

У наш час практично всі демократичні держави визнають своє безперечне зобов'язання щодо державної підтримки кожного громадянина, що досяг законодавчо встановленого віку чи стану, які унеможливають його трудову діяльність. Кількість країн з програмами пенсій по старості, інвалідності та втраті годувальника зростала у ХХ ст. стрімкими темпами з 33 країн в 1940 р. до 173 країн у 2000 р., на сьогодні існує лише 6 країн, де взагалі відсутня пенсійна система [1, с. 114].

Порядок призначення та механізми виплати пенсій регулюються законодавством конкретної країни і змінюються в зв'язку з реальними політичними та фінансовими обставинами, тобто кожна країна має свою унікальну національну модель пенсійного забезпечення. Разом з тим усі держави, з одного боку стикаються з проблемою відносної обмеженості бюджетних можливостей покращення пенсійного захисту своїх літніх громадян та інвалідів, а з другої — формують та підтримують розуміння кожною людиною особистої відповідальності за власне майбутнє [2, с. 52].

Переважає більшість існуючих в світі державних пенсійних систем, що побудовані за принципом солідарності поколінь (а це 139 національних пенсійних систем), знаходиться в передкризовому стані, що обумовлено сукупною дією факторів демографічного, соціально-економічного та морально-психологічного характеру.

Головний фактор це динамічний процес старіння населення в результаті збільшення середньої тривалості життя і скорочення народжуваності. За оцінками Всесвітнього банку в розвинутих країнах питома вага осіб старших за 60 років, яка на сьогодні становить 20 %, зросте в 2030 році до 30 %. Аналогічні тенденції спостерігаються і в країнах, що розвиваються, за рахунок розвитку медицини та збільшення тривалості життя, в найближчі 30 років у них складеться вікова структура, як і в розвинутих країнах, але при значно нижчому рівні доходів на душу населення.

Соціально-економічний фактор кризи солідарної пенсійної системи обумовлюється, по-перше, змінами на ринку праці: в масштабах, структурі та характері зайнятості населення (високий рівень безробіття, розповсюдження неформальної та неповної зайнятості, праці на дому та самозайнятості). Ці категорії громадян намагаються вийти з обов'язкової державної пенсійної системи, підриваючи її фінансову спроможність.

По-друге, при громіздкій солідарній пенсійній системі відбувається зростання соціальних видатків держави, через що зменшується конкурентоспроможність національних економік в умовах глобалізації [3, с. 51]. Швидкими темпами зростають суспільні витрати на пенсійне забезпечення, виражені у відсотках до валового внутрішнього продукту, так за 1970—1997 рр.: вони зросли в 3 рази в Японії, у 1,5 разу у Франції та в 1,3 разу в США (табл. 1). Передбачається, що така тенденція продовжуватиметься і надалі, з відповідними наслідками для державного доходу, витрат та державного боргу.

Таблиця 1

## ДИНАМІКА ВИТРАТ НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ за 1970—1997 рр.

Країна	ВВП, млрд \$		Витрати на пенсійне забезпечення					
			млрд \$		% ВВП		% усіх соцвиплат	
	1970	1997	1970	1997	1970	1997	1970	1997
США	3725	7685	230	652	6,2	8,1	42	39
Японія	1150	2950	38	320	3,7	10,8	42	59
Німеччина	960	1755	85	210	8,9	12,0	44	44
Франція	700	1260	92	240	13,1	19,0	50	54
Англія	660	1180	35	78	5,3	6,6	28	25

Зростає також фінансове навантаження на працюючу частину населення (табл. 2). У більшості проаналізованих країнах, демографічне навантаження в порівнянні з 1950 роком зросло в 2 рази в 2000 році, а до 2025 року передбачається зростання цього показника в 3 рази порівняно з базовим роком [4, с. 49].

Таблиця 2

## СПІВВІДНОШЕННЯ ОСІБ СТАРШИХ ЗА 60 РОКІВ, НЕ ЗАЙНЯТИХ СУСПІЛЬНОЮ ПРАЦЕЮ І ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ (НА 1000 ОСІБ)

Країна	Роки				
	1950	1980	1990	2000	2025
Німеччина	222	385	387	469	701
Данія	180	301	306	309	505
Франція	235	361	352	386	560
Англія	242	348	350	344	460
Італія	196	416	453	515	685
Нідерланди	210	364	370	401	756

І, нарешті, солідарні пенсійні системи, які існували більше як сорок років відчувають вплив тенденцій, які послаблюють солідарність у суспільстві та посилюють індивідуалізм, що особливо гостро проявляється в 1990 рр. ХХ ст. [3, с. 52].

Сукупна дія всіх вищезгаданих факторів поставила всі країни перед необхідністю удосконалення своїх пенсійних моделей, адаптації їх до умов, що змінюються. В Україні криза пенсійної

системи, зумовлена ще й рядом специфічних факторів, що виникли при переході до нового типу економічної системи: економічним спадом, низьким рівнем життя населення, відсутністю економічного мислення у більшості пересічних громадян, недовірою до уряду.

Необхідність реформування пенсійної системи виникає тоді, коли вона перестає виконувати свої соціально-економічні функції в суспільстві або стає фінансово незбалансованою.

Згідно визначення, яке дається в економічній енциклопедії, реформа в економіці — процес трансформації існуючої економічної системи, кожного з її найважливіших елементів (продуктивних сил, економічних відносин та господарського механізму).

Згідно цієї ж енциклопедії: пенсійна реформа — це докорінна зміна системи, принципів організації, формування пенсійного фонду, механізму нарахування та виплат пенсій, інших видів соціальної допомоги непрацездатній частині населення [5, с. 210].

Ми вважаємо, що дане визначення підходить лише до радикальної пенсійної реформи, коли відбувається зміна концепцій та засад функціонування пенсійної системи, поява принципово нових елементів у структурі пенсійного захисту. Пенсійна реформа може бути і поміркованою, коли змінюються лише окремі параметри системи: ставки відрахувань, пенсійний вік, мінімальний трудовий стаж.

З огляду на все вищезгадане вважаємо за доцільне запропонувати наступне визначення терміну «пенсійна реформа».

Пенсійна реформа — процес трансформації складових елементів національної пенсійної системи.

Національна пенсійна система будь-якої країни складається з таких елементів:

- нормативно-правове забезпечення — сукупність законодавчих та нормативних актів, що регламентують порядок функціонування пенсійної системи;

- організаційне забезпечення — система спеціалізованих органів та служб, інших установ (банки, пошта), що забезпечують функціонування пенсійної системи;

- інформаційно-технологічне забезпечення — формування баз даних про параметри пенсійної системи (кількість пенсіонерів, працюючого населення, смертність, рівень життя тощо);

- кадрове забезпечення — підготовка кваліфікованих кадрів та фахівців у сфері пенсійного захисту;

- фінансове забезпечення — джерела фінансування поточних та майбутніх пенсійних виплат та адміністративних витрат пенсійної системи;

➤ наукове забезпечення — наукові дослідження для забезпечення теоретичної бази вдосконалення пенсійної системи [1, с. 96].

При розробці ідеології пенсійної реформи необхідно враховувати:

— демографічну ситуацію (співвідношення населення в працездатному та непрацездатному віці, тривалість життя) та стан ринку праці (рівень безробіття, обсяги тіньової економіки);

— модель суспільного устрою, що склався в країні та міру його соціальності (частку ВВП, що виділяється на пенсійний захист; рівень конституційних соціальних гарантій);

— соціальну політику, що проводить країна (ступінь диференціації зайнятого населення по рівню зарплати, рівень купівельної спроможності пенсій та коефіцієнт заміщення);

— рівень розвитку культури соціального страхування, яке поєднує в собі механізм самовідповідальності та солідарності учасників системи [3, с. 52].

Основною метою реформування пенсійної системи — побудова фінансово стійкої та справедливої пенсійної системи, яка б гарантувала належні умови життя після виходу на пенсію, забезпечувала б надійний захист непрацездатних людей від бідності та сприяла економічному розвитку.

Накопичений на даний час світовий досвід проведення пенсійних реформ, дозволяє виділити три основні напрямки:

1) збереження та модифікація існуючої державної розподільчої пенсійної системи, з одночасним стимулюванням розвитку добровільних приватних пенсійних програм;

2) запровадження багаторівневої розподільчо-накопичувальної пенсійної системи, яка фінансується з різних джерел;

3) перехід повністю до накопичувальної системи [3, с. 54].

У практиці країн Центральної та Східної Європи переважає другий напрямок реформування, його обрали Хорватія, Угорщина, Латвія, Польща, Болгарія, Румунія, Словаків та Україна. Перехід на повністю накопичувальну систему здійснив лише Казахстан. Інші ж країни даної групи намагаються лише модифікувати існуючу державну розподільчу систему до потреб сьогодення.

Роблячи висновки, слід зазначити, що кожна країна має свою унікальну пенсійну систему, але через низку загальносвітових тенденцій (старіння населення, збільшення навантаження на пенсійну систему, кардинальні зміни в структурі та характері зайнятості) майже всі національні пенсійні системи постають перед

проблемою реформування. Із політико-економічної та технічної точки зору реформування національної пенсійної системи є надзвичайно складним завданням, так як слід враховувати демографічну ситуацію, модель суспільного устрою, соціальну політику, що проводить країна та рівень розвитку культури соціального страхування. Немає жодної системи, яка задовольняє всіх і кожного. Стратегія реформування пенсійного забезпечення має добре узгоджуватися з історичними, культурними та іншими традиціями держави, через що досі не винайдено єдиного універсального сценарію проведення реформи.

Але аналіз досвіду реформування пенсійних систем у різних країнах дає можливість стверджувати, що більшість країн здійснює реформування шляхом запровадження багаторівневої пенсійної системи, яка має найвищий рівень диверсифікації ризиків. Кардинальні пенсійні реформи, на зразок Чилійської, проводять лише кілька країн, так як мінімізуючи вплив демографічних ризиків, пенсійна система підпадає під дію інших. Країни ж, що лише модернізують свою солідарну систему повинні розуміти, що рано чи пізно перед ними все одне стане питання більш кардинальних реформ.

## Література

1. *Якимів А. І.* Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. — Л.: Афіша, 2003. — 447 с.
2. *Тарасов В.* Социальный и инвестиционный потенциал негосударственных пенсионных фондов: пути реализации // Российский экономический журнал. — 2000. — № 8. — С. 52—62.
3. *Борисенко Н. Ю.* Мировой опыт осуществления пенсионных реформ // Международный бухгалтерский учет. — 2005. — № 78. — С. 51—57.
4. *Калита Н.* Формування систем приватного пенсійного забезпечення: світовий досвід та Україна // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 6. — С. 49—55.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія, 2001. — 848 с.
6. *Вінер М., Яценко В.* Як створити трирівневу пенсійну систему в Україні // Україна: аспекти праці. — 2000. — № 1. — С. 16—22.
7. *Вінер М., Яценко В.* Стратегія пенсійної реформи для України // Україна: аспекти праці. — 1999. — № 2. — С. 19—26.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2008